

Vaihtotoiminnan merkitys Museoviraston kirjastolle

Museoviraston kirjasto on kulttuurihistorian ja kulttuuriperinnön suojelun tieteellinen erikoiskirjasto. Sen kokoelmia ja palveluita kehitetään tukemaan Museoviraston työtä: aineellisen kulttuuriperinnön suojelua ja tutkimusta, museoalan kehittämistä sekä Museovirastolle kuuluvien museoiden, mm. Kansallismuseon, Kulttuurien museon ja Merimuseon, kokoelma- ja tutkimustyötä. Kirjastomme palvelee myös ulkopuolisia asiakkaita, joista suurimman joukon muodostavat yliopistojen opiskelijat ja tutkijat, mutta mukaan mahtuu myös toimittajia, vapaita tutkijoita sekä yksityisiä historian ja perinneasioiden harrastajia.

Heti aluksi on syytä huomauttaa, että kun tässä puhun Museoviraston kirjaston vaihtotoiminnasta, tarkoitan varsinaisesti Suomen Muinaismuistoyhdistyksen julkaisuvaihtoa, jonka kautta hankitut julkaisut on sijoitettu Museoviraston kirjastoon. Museovirastolla on myös muutamia omia vaihtosuhteita, joita hoidetaan kirjastostamme käsin, mutta ne ovat määrällisesti vähäisiä verrattuna Suomen Muinaismuistoyhdistyksen vaihtoon.

Suomen Muinaismuistoyhdistys on vuonna 1870 perustettu tieteellinen seura, jonka edustamia tieteenaloja ovat arkeologia, kansatiede ja taidehistoria. Yhdistys työskenteli alusta alkaen tarmokkaasti myös kansallisen muinaismuistohallinnon sekä Suomen Kansallismuseon perustamiseksi kartoittaen maamme muinaisjäännöksiä ja keräten esinekokoelmia. Yhdistyksen voimahahmo, arkeologi J. R. Aspelin, piti alusta alkaen selvänä, että tuleva kansallismuseo tarvitsi myös tieteellisen kirjaston työnsä tueksi sekä yhdistyksen edustamien tieteenalojen tutkimuksen kehittämiseksi. Aspelin vieraili museokirjastoissa Ruotsissa ja Tanskassa, ja pian oli suunnitelma valmis. Yhdistys käynnisti kansainvälisen julkaisuvaihdon jo vuonna 1874 saatuaan ulos painosta ensimmäisen oman julkaisunsa *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirjan*. Ensimmäiset vaihtokumppanit löytyivät Ruotsista, Saksasta ja Venäjältä, mutta pian vaihto laajeni kaukaisempiinkin maihin, painopisteen pysyessä kuitenkin Euroopassa. Kun Suomen Kansallismuseon rakennus vuonna 1916 valmistui, oli yhdistyksellä koottuna jo noin 8 500 niteen kirjasto - kaksi kertaa laajempi kuin museon emon-organisaation, Muinaistieteellisen toimikunnan kirjasto. Yhdistyksen kirjasto sijoitettiin siis Kansallismuseon rakennukseen samoihin tiloihin Muinaistieteellisen toimikunnan kirjaston

kanssa eikä se siten koskaan ollut osana Tieteellisten Seurain kirjastoa, jonne monet muut tieteelliset seurat sijoittivat kokoelmansa. Vuonna 1972 Muinaistieteellinen toimikunta muuttui Museovirastoksi, ja Kansallismuseon kirjasto muutti tässä yhteydessä Museoviraston uuteen päärakennukseen Nervanderinkadulle ja nimettiin Museoviraston kirjastoksi. Kirjastossamme Suomen Muinaismuistoyhdistyksen kokoelma on sijoitettu samoihin hyllyluokkiin, kuin virastonkin kirjasto ja on samalla tavoin kaikkien asiakkaiden käytettävissä. Kokoelman erottaa siten vain yhdistyksen leimasta.

Suomen Muinaismuistoyhdistyksen julkaisuvaihdon kautta syntynyt kokoelma on siis aina muodostanut määrällisesti merkittävän osan Museoviraston kirjastosta, joskin hankintamäärärahojen kehittyessä sen osuus on hieman laskenut. Vuonna 2003 yhdistyksen julkaisujen osuus oli 38 % kausijulkaisutilauksista ja 11 % monografiահankinnoista. Viime vuonna saatujen vaihtojulkaisujen rahallinen arvo oli yli 50.000 euroa.

Julkaisuvaihdon kautta saatava aineisto koostuu vielä nykyisinkin painetuista kausijulkaisuista ja monografioista. Joskus harvoin saadaan CD-romeja eikä toistaiseksi lainkaan verkkojulkaisuja. Suomen Muinaismuistoyhdistys on itse julkaissut ainoastaan paperille painettuja julkaisuja ja oletettavasti myös useimmat sen vaihtokumppanit ovat tässä suhteessa samanlaisia. Humanistisissa tieteissä verkkojulkaisemisella ei vielä ole yhtä keskeistä merkitystä kuin luonnontieteissä. Toivottavaa kuitenkin olisi, että kun verkkojulkaiseminen tulevaisuudessa yleistyy, kehitettäisiin siinä vastaavia vaihtokäytäntöjä kuin painetuillakin julkaisuilla - olipa sitten kyseessä käyttölisenssien vaihto tai Open Access- julkaiseminen.

Vaihdon kautta saatava kirjallisuus poikkeaa jonkin verran ostetusta kirjallisuudesta. Yksi leimallinen piirre on itäeurooppalaisen aineiston suuri osuus. Itäinen Eurooppa, varsinkin Venäjä, Baltia ja Unkari ovat aina olleet tärkeitä tutkimuskohteita kansallisille tieteillemme näillä alueilla elävien sukukansojen vuoksi. Ensimmäiset vaihtosuhteet Venäjälle, Viroon, Puolaan, Tsekiin, Unkariin ja Kroatiaan syntyivät jo ennen ensimmäistä maailmansotaa ja monet niistä jatkuvat tänäkin päivänä huolimatta poliittisten tuulien vaihtelusta. Kaupallisten suhteiden luominen oli mahdotonta sosialistisen järjestelmän maissa, eikä kaupallisia välittäjiä ole 1990-lvullakaan ollut helppoa löytää. Odotettavissa kuitenkin on,

että kirja- ja lehtimarkkinat itäisessä Euroopassa aktivoituvat lähivuosina ja vaihdon merkitys voi jatkossa vähentyä.

Vaihdon kautta hankitun kirjallisuuden julkaisijat poikkeavat ostetusta aineistosta. Vaihtokirjallisuutta saadaan yliopistoilta, tutkimuslaitoksilta, kirjastoilta, tieteellisiltä seuroilta, museoilta ja kotiseutuyhdistyksiltä. Vastaavilta julkaisijoilta tosin joskus myös ostetaan kirjallisuutta, jollei vaihto ole mahdollista, mutta suurelta osin ostot kuitenkin tällä hetkellä painottuvat kaupallisten julkaisijoiden tarjontaan. Julkaisijoiden välisiin sopimuksiin perustuva vaihtosuhde on helppo kanava tavoittaa ns. harmaa kirjallisuus, kuten museoiden luettelot tai tieteellisten kongressien esitelmät, joitten myyntiä ei ole aina tehokkaasti organisoitu vielä internet-aikanakaan.

Julkaisuvaihtoa on kritisoitu siitä, että se tuottaa kirjastoihin paljon tarpeetonta materiaalia. Museoviraston kirjastossa vaihtojulkaisujen käyttöä ei ole järjestelmällisesti tutkittu, mutta siitä on jo kerätty aineistoa, kunhan sen vain ehtisi jossain välissä analysoida.

Uutuushyllykirjoihin tehtyjen varausten perusteella voisi arvioida, etteivät vaihtojulkaisut ole aivan yhtä käytettyjä kuin ostot. Toisaalta museoaloilla tiedon luonne on toisenlainen kuin luonnontieteissä. Jollei uutuuskirja mene ensimmäisen vuotensa aikana lainaan, ei se tarkoita, että kirja olisi tarpeeton, sillä tieto ei vanhene nopeasti. Esimerkiksi museoiden luetteloissa saattaa olla kuvia tai esinetietoja, joita voidaan hyödyntää vuosikymmenienkin päästä. Silti pitäisi onnistua irrottamaan aikaa aineiston käytön seurantaan ja tarpeettomien julkaisujen karsintaan. Ajat muuttuvat, tutkimuksen kohteet muuttuvat ja julkaisuvolyymi vain kasvaa kasvamistaan. Se mikä tuntui kiinnostavaa ja tärkeältä tiedolta sata vuotta sitten, kun vaihdoista sovittiin, saattaa olla turhaa hyllyn täytettä tänä päivänä. Nykyinen lainausjärjestelmä antaa onneksi hyvät välineet julkaisujen käytön seurantaan.

Työaika julkaisuvaihto on aina vaatinut melko paljon suhteessa kirjastomme henkilöstön määrään. Tässä yhteydessä haluan lausua lämpimät kiitokset Vaihtokeskuksen asiantuntevalle henkilökunnalle, joka on vapauttanut meidät monista hankalista tehtävistä, opettanut usein vaihtuville kirjastonhoitajillemme julkaisuvaihtoon liittyviä käytäntöjä ja jonka kanssa on aina ollut mukava asioida. Itse voimme keskittyä nykyisin luettelointiin, sisällönkuvailuun ja aineiston käyttöön saattamiseen, kun kirjeenvaihto ja tiedustelut hoidetaan Vaihtokeskuksesta käsin.

Olisi tietysti mahtipontista lopettaa tämä puheenvuoro sanomalla, että ilman julkaisuvaihtoa ei olisi Museoviraston kirjastoa. Se nyt kuitenkin olisi liioittelua. Mutta ilman vaihtotoimintaa kirjavarastomme olisi vain noin puolet nykyisestään ja huomattavasti enemmän painottunut kotimaiseen ja angloamerikkalaiseen, kaupallisten kustantajien julkaisemaan kirjallisuuteen.